

РОЛЬ СУДУ У ПРИМИРЕННІ СТОРІН В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Ігнатюк Д.А.,

аспірант Європейського університету

Ігнатюк Д.А. Роль суду у примиренні сторін в цивільному процесі.

Вказується, вищим досягненням правосуддя при вирішенні спорів є закінчення провадження у справі таким чином, щоб із суду задоволеними виходили не лише позивач чи відповідач, а обидві сторони, тобто щоб у справі не залишалось сторони переможеної, приниженої, незадоволеної як іншою стороною, так і судом, що прийняв рішення. Саме тому, нині у суспільстві відбувається усвідомлення значущості та ефективності альтернативних способів врегулювання правових спорів та конфліктів, що, у свою чергу, дозволяє інакше оцінити роль та місце традиційного правосуддя у вітчизняній правовій системі.

Зазначається, відкритість для вітчизняної процесуальної науки питання ролі суду у примиренні сторін та відсутність чіткого законодавчого переліку дій, які здійснює суддя для з'ясування можливості врегулювання спору до судового розгляду, спричиняє проблеми на рівні правозастосування і потребує подальшого ретельного вивчення. Крім того, актуальність обраної теми підсилюється, з одного боку, переконанням про необхідність впровадження в Україні інституту мирових суддів, а з іншого – існуванням у наукових колах заперечень проти можливості виконання суддями, зокрема мировими, примирювальних функцій.

В результаті дослідження автором стверджується наступне: 1) традиційний підхід до судочинства, де головним є визначення «правого» і «неправого», не завжди здатний ефективно вирішувати конфлікти та задовольняти інтереси сторін; 2) суд у цивільному процесі має бути зацікавлений у пошуку мирного врегулювання спору та стимулюванні сторін до цього; 3) якщо суд застосовує силове вирішення спору без спроб його попередження, це свідчить про недоліки в системі правосуддя та невиконання його функцій у повній мірі; 4) мирне врегулювання спору за участі посередника (примирителя) справді є більш бажаним, ніж просто винесення судового рішення; 5) примирення сторін має розглядатися як пріоритетна ціль судового провадження, а вирішення справи по суті – як додаткова, до якої вдаються за неможливості примирення; 6) роль суду у примиренні не має обмежуватися лише інформуванням.

Ключові слова: суд, цивільне судочинство, вирішення спорів, примирення сторін.

Ignatyuk D.A. The court's role in conciliation of the parties in civil proceedings.

As a result of the research, the author states the following: 1) the traditional approach to judicial proceedings, where the main thing is the definition of «right» and «wrong», is not always able to effectively resolve conflicts and satisfy the interests of the parties; 2) the court in the civil process must be interested in finding a peaceful settlement of the dispute and encouraging the parties to do so; 3) if the court applies forceful resolution of the dispute without attempts to prevent it, this indicates shortcomings in the justice system and failure to fulfill its functions to the full extent; 4) a peaceful settlement of the dispute with the participation of a mediator (conciliator) is indeed more desirable than simply issuing a court decision; 5) the reconciliation of the parties should be considered as a priority goal of court proceedings, and the resolution of the case on the merits - as an additional one, which is resorted to if reconciliation is impossible; 6) the role of the court in conciliation should not be limited to information.

At the same time, certain problems of the practical application of the court reconciliation procedure provided for by the Civil Procedure Code of Ukraine in civil proceedings are presented: 1) there is an urgent need for judges to master special communication techniques and mediation skills. This requires systematic training programs for judges and the allocation of time for such training despite the workload in the courts; 2) established stereotypes regarding the role of the court as a dispute resolution body, rather than reconciliation of the parties, really create a psychological barrier to the perception of a settlement procedure with the participation of a judge. It is necessary to more actively promote the ideas of peaceful settlement in society; 3) low awareness of citizens about the benefits of conciliation procedures requires more information and explanatory work on the part of the judicial system and lawyers. The initiative of judges in offering settlement can help; 4) the fears of judges regarding the additional burden due to the settlement procedure are justified. It is necessary to provide appropriate incentives

and conditions for its successful application; 5) emphasis on the legal knowledge of the judge as an advantage compared to the mediator is debatable. Psychological preparation and mediation skills are critical for reconciliation.

Key words: court, civil proceedings, dispute resolution, reconciliation of the parties.

Постановка питання. Вищим досягненням правосуддя при вирішенні спорів є закінчення провадження у справі таким чином, щоб із суду задоволеними виходили не лише позивач чи відповідач, а обидві сторони, тобто щоб у справі не залишалася сторони переможеної, припущеної, незадоволеної як іншою стороною, так і судом, що прийняв рішення. Саме тому, нині у суспільстві відбувається усвідомлення значущості та ефективності альтернативних способів врегулювання правових спорів та конфліктів, що, у свою чергу, дозволяє інакше оцінити роль та місце традиційного правосуддя у вітчизняній правовій системі.

15 грудня 2017 року, одночасно з початком роботи оновленого складу Верховного Суду, набув чинності закон, який повністю переглянув три процесуальні кодекси – Господарський, Цивільний та Кодекс адміністративного судочинства, а також вніс зміни до 26 супутніх законодавчих актів. Це завершило черговий етап судової реформи в Україні. Згідно з авторами Закону, основні питання, що врегульовуються в рамках цього блоку реформ, стосуються:

- 1) підвищення ефективності судового процесу,
- 2) чіткого розмежування юрисдикції судів різних спеціалізацій (адміністративних, господарських і загальних),
- 3) запровадження дієвих механізмів запобігання зловживанню процесуальними правами,
- 4) дотримання стадійності розгляду справ та розумних строків,
- 5) розширення та посилення ролі альтернативних способів вирішення спорів.

При цьому, серед ключових новацій є запровадження інституту «врегулювання спору за участю судді»¹. Ця форма альтернативного вирішення спорів, на думку законодавця, спрямована на сприяння оперативному, об'єктивному та компетентному вирішенню конфліктів на засадах примирення сторін, а також покликана зменшити навантаження на суддів і скоротити

час розгляду справ [2].

Повномасштабна війна, що розпочалася в Україні 24 лютого 2022 року, ще більше загострила низку проблем, які існували в судовій системі, і продемонструвала всю недосконалість судочинства та необхідність впровадження альтернативних методів вирішення спорів. Реальний, оперативний розгляд справи та отримання рішення на даний час стали практично неможливими. До того ж, ще до війни в судах бракувало близько 30% суддівських кадрів. Такий дефіцит призводив до надмірного навантаження на працюючих суддів, негативно впливав на швидкість та якість розгляду справ, сприяв накопиченню невіршених спорів. Водночас, значну кількість справ, що перебувають у провадженні судів, можна було б вирішити за допомогою альтернативних способів врегулювання спорів, зокрема, через вже згаданий нами інститут «врегулювання спору за участю судді». Однак серед юристів-практиків та науковців досі точаться дискусії щодо ефективності цієї процедури. За сім років існування інституту і з аналізу судової практики видно, що судді поки що не поспішають активно долучатися до врегулювання спорів за їх безпосередньої участі [3, с. 142].

Стан опрацювання проблематики. Окремі аспекти примирення сторін на стадії підготовки справи до судового розгляду були висвітлені у працях вітчизняних науковців: Н. Бондаренко-Зелінської, Д. Луспеніка, Г. Тимченко, О. Якименко. Питання альтернативних способів вирішення спорів та судового примирення, зокрема за участю мирових суддів, більш ґрунтовно досліджувались й іншими вченими. Однак низка проблем, пов'язаних із визначенням ступеня активності суду у врегулюванні спору до судового розгляду, залишаються невіршеними та дискусійними, а комплексна пропозиція щодо механізму їх подолання не сформована.

Відповідно, відкритість для вітчизняної процесуальної науки питання ролі суду у примиренні сторін та відсутність чіткого законодавчого переліку дій, які здійснює суддя для з'ясування можливості врегулювання спору до судового розгляду, спричиняє проблеми на рівні правозастосування і потребує подальшого ретельного вивчення. Крім того, актуальність обраної теми підсилюється, з одного боку, переконанням про необхідність впровадження в Україні інституту мирових суддів, а з іншого – існуванням у нау-

¹ Про необхідність сприяти примиренню сторін у цивільному судочинстві з метою скорочення кількості розглянутих судами справ і поліпшення ефективності здійснення правосуддя було ще зазначено в Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи №R(86)12 щодо заходів із попередження та зменшення надмірного робочого навантаження в судах, прийнятої ще в 1986 р. Як одне з основних завдань, було запропоновано покласти на суддів обов'язок намагатися досягнути примирення сторін та укладення мирової угоди з усіх відповідних питань на будь-якій стадії судового процесу. Також суди мають за допомогою необхідних засобів та у відповідних випадках вжити заходи для полегшення доступу до альтернативних методів розв'язання спорів і підвищення їх ефективності як процедур, здатних замінити класичний судовий розгляд [1].

кових колах заперечень проти можливості виконання суддями, зокрема мировими, примирювальних функцій.

Автор ставить собі за **мету** розкрити окремі доктринальні підходи щодо процедури примирення сторін в цивільному процесі, зокрема через врегулювання спору за участю судді.

У процесі виконання дослідження, з метою досягнення поставленої мети та вироблення пропозицій використано наступні наукові методи: аналізу; абстрагування; індукції; дедукції; аналогії; діалектичний; системний; структурно-функціональний; історичний (історико-правовий); статистичний; формально-юридичний.

Виклад основного матеріалу. Не применшуючи значення державних судів слід визнати, що спори, як приватно-правові, так і у сфері публічних правовідносин, можуть бути успішно вирішені, а точніше врегульовані за допомогою різних примирних процедур. Ось лише декілька тез з доктрини з цього приводу:

- в даний час концепція вирішення спорів, де має значення лише те, хто правий, а хто неправий, – вже давно не в змозі задовольнити потреби тих, хто нею користується [4, с. 82-83];

- в ідеалі суд у цивільному процесі повинен бути зацікавлений у пошуку мирного вирішення спору, у стимулюванні сторін до такого пошуку [5, с. 22];

- якщо суд застосовує силу, але не попереджає спір, то функції правосуддя успішно не виконуються, що свідчить про недоліки у правилах судочинства [6, р. 41];

- мудрий законодавець завжди з симпатією дивиться на примирення та визнає, що заслуги примирителя вищі, ніж рішення судді [7, с. 232].

- в ієрархії цілей судового провадження лідируючу позицію посідає мета примирення сторін, а вирішення справи по суті та прийняття рішення повинні трактуватися як другорядні цілі та застосовуватися лише тоді, коли примирити сторони вже неможливо [8, с. 31];

- неправильно думати, що роль суду у примиренні сторін закінчується лише на здійсненні інформаційної функції. Суддя, намагаючись примирити сторони, постає як незалежний посередник, у зв'язку з цим він повинен вміти слухати і чути, виявляти корінь конфлікту, структуру взаємовідносин сторін, з'ясувати правові та інші інтереси сторін, у межах конкретного спору, і основі аналізу всіх відомих чинників підводити сторони до самостійного вирішення правового спору [9, с. 207].

Саме за таких обставин, цілком логічним є висновок, що в українському суспільстві на сьогодні має переважати підхід, орієнтований не на судове вирішення правових спорів та конфліктів, а саме на їх мирне врегулювання. Це, у свою чергу, вимагає створення нових правових

механізмів для врегулювання спорів, а також зміну ролі самого суду в цивільному судочинстві, де примирення сторін має розглядатися як найефективніший спосіб захисту порушених та оспорюваних прав порівняно із судовим розглядом спору.

У зв'язку з цим, діалектика цивільного процесу привносить нове розуміння ролі суду у вирішенні правових спорів, яке вимагає від суддів кардинальних змін їхніх поглядів на процес примирення, а від законодавця – визначення пріоритетів цілей цивільного судочинства та подальшого розвитку примирювальних процедур.

Відзначимо, в багатьох зарубіжних країнах нині спостерігається відхід від традиційних уявлень про роль суду. Сучасний суддя, крім здійснення правосуддя як основного обов'язку, виступає також у ролі керівника процесу – фахівця з управління судовою справою. Під час розгляду позову, який надійшов до судді, за попередньої бесіди зі сторонами, суддя не просто оцінює обґрунтованість позовних вимог чи заперечень з погляду чинного законодавства, але насамперед визначає процедуру, яка найбільше відповідає вирішенню такого спору. Однією з можливих процедур може бути судова медіація, іншою – спрощений порядок вирішення спорів, третьою – звичайне позовне провадження. Суддя керує перебігом вирішення цивільної справи, залишаючи за собою право розглянути та вирішити спір у звичному для себе порядку судочинства, який, однак, не завжди є найбільш ефективним [2].

Крім того, не можна не відзначити, що на сучасному етапі й міжнародна спільнота не лише задекларувала обов'язок суддів заохочувати сторони до дружнього врегулювання спорів, але й визнала це одним із засобів зміцнення незалежності суддів. Однак, наукове співтовариство часто вкрай категорично сприймає можливість поєднання в особі судді функцій примирення та здійснення правосуддя, вважаючи це таким, що не вписується в існуючі стандарти судочинства. Проте, це лише підвищує інтерес до вивчення питання про те, якою – пасивною чи активною - має бути роль судді у врегулюванні спірних відносин, зокрема цивільно-правових [10, р. 283].

Отже, незважаючи на критичне ставлення в наукових колах, дослідження ролі судді у примирювальних процедурах залишається актуальним і важливим з огляду на міжнародні стандарти та потенційний вплив на зміцнення незалежності суддів. Визначення міри активності судді у врегулюванні, зокрема цивільно-правових спорів, потребує ретельного вивчення.

Як ми вже зазначали, у 2017 році, Цивільний процесуальний кодекс України було доповнено статтею ст. 201, відповідно до якої підставою

проведення процедури врегулювання спору за участю судді є згода сторін, висловлена до початку розгляду справи по суті і лише за умови, що у справу не вступила третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору. Таку згоду учасники справи мають висловити під час підготовчого засідання і відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 197 Цивільного процесуального кодексу України саме на суд покладено повноваження з'ясувати, чи бажають сторони укласти мирову угоду, передати справу на розгляд третейського суду або звернутися до суду для проведення врегулювання спору за участю судді, у разі згоди учасників справи, відповідно до п. 14 ч. 2 цієї статті суд встановлює строки та порядок врегулювання спору за участю судді за наявності згоди сторін на його проведення. У разі досягнення сторонами згоди щодо проведення процедури врегулювання спору за участю судді, суд щодо цього постановляє ухвалу, якою одночасно зупиняє провадження у справі (ч. 1 ст. 202, п. 5 ч. 1 ст. 251 ЦПК України).

На перший погляд, запроваджене в цивільне судочинство врегулювання спору за участю судді є зрозумілим та простим. Проте практичне застосування такої процедури, а тим більш її ефективність, виникають ряд проблем. Не вдаючись у безпосереднє застосування норм ЦПК України, виділимо лише деякі з них:

– потребує зміни стереотипів, опанування суддями такими техніками комунікації як активне вислуховування, техніка запитань, аналіз конфлікту, ведення розмови, модерація. Все це потребує часу, якого бракує в судах через дефіцит кадрів та надмірне навантаження [1];

– однією з причин, що зумовлюють обережне ставлення учасників справи до запровадженої законодавцем процедури врегулювання спору за участю судді, є стала практика вирішення конфлікту не його сторонами, а спеціально впровадженим органом – судом [1];

– аналіз наявних випадків застосування означеної процедури свідчить, що вона застосовувалась виключно за клопотанням однієї зі сторін. Крім того – українське суспільство в основний його масі недостатньо обізнано про примирні процедури, переважна більшість пересічних українців (потенційних сторін конфлікту) просто не знають про сутність і переваги мирного врегулювання спору за допомогою судді. Тож ініціатива судді щодо врегулювання спору за його участі могла б сприяти поширенню інформації про такий спосіб захисту прав [8, с. 63].

– сьогодні суди перевантажені і, ймовірно, деякі судді будуть розглядати інститут врегулювання спору за участю судді не як механізм розвантаження їхньої роботи, а як нову, цілком незрозумілу процедуру, на яку потрібно витратити величезну кількість часу. Як результат,

набагато легше здійснювати правосуддя у звичний спосіб [11].

– врегулювання спору за участю судді у вітчизняному цивільному процесі є аналогом оціночного судового примирення, в якому примирителем виступає саме суддя, який є юристом, та далеко не завжди володіє психологічними навичками, на відміну від медіатора. Це пов'язано з тим, що така концепція судового примирення орієнтована на те, що суддя повинен знати діючі норми права, які мають бути застосовані в конкретних правовідносинах, та має бути ознайомлений із судовою практикою в аналогічних справах і тому може припустити, як може закінчитися розгляд та вирішення конкретної цивільної справи у порядку позовного провадження, роз'яснив сторонам реальні перспективи справи [13, с. 81].

Висновки. Таким чином проаналізувавши роль суду у процедурі примирення сторін у цивільному процесі, можемо стверджувати наступне: 1) традиційний підхід до судочинства, де головним є визначення «правого» і «неправого», не завжди здатний ефективно вирішувати конфлікти та задовольняти інтереси сторін; 2) суд у цивільному процесі має бути зацікавлений у пошуку мирного врегулювання спору та стимулюванні сторін до цього. Примирення має розглядатися не лише як можливий результат, а як одна з ключових цілей судочинства; 3) якщо суд застосовує силове вирішення спору без спроб його попередження, це свідчить про недоліки в системі правосуддя та невиконання його функцій у повній мірі; 4) мирне врегулювання спору за участю посередника (примирителя) справді є більш бажаним, ніж просто винесення судового рішення; 5) примирення сторін має розглядатися як пріоритетна ціль судового провадження, а вирішення справи по суті – як додаткова, до якої вдаються за неможливості примирення; 6) роль суду у примиренні не має обмежуватися лише інформуванням. Суддя повинен виступати незалежним посередником, володіти відповідними навичками комунікації, виявлення суті конфлікту та інтересів сторін для сприяння їх мирному врегулюванню спору.

В той же час, наведені нами окремі проблеми практичного застосування передбаченої ЦПК України процедури примирення сторін судом в цивільному процесі на сьогодні потребує врахування наступних пропозицій: 1) виникає нагальна потреба опанування суддями спеціальними комунікативними техніками та навичками медіації. Це вимагає системних навчальних програм для суддів та виділення часу для такої підготовки попри навантаження в судах; 2) усталені стереотипи щодо ролі суду як органу вирішення спорів, а не примирення сторін, справді створюють психологічний бар'єр для сприйняття про-

цедури врегулювання за участю судді. Потрібно активніше просувати ідеї мирного врегулювання в суспільстві; 3) низька обізнаність громадян про переваги примирних процедур вимагає більшої інформаційно-роз'яснювальної роботи з боку судової системи та правників. Ініціативність суддів у пропонуванні врегулювання може допомогти; 4) побоювання суддів щодо додаткового навантаження через процедуру врегулювання є виправданими. Необхідно забезпечити відповідні стимули та умови для її успішного застосування; 5) акцент на юридичних знаннях судді як перевагу порівняно з медіатором є дискусійним. Психологічна підготовка та навички медіації є критично важливими для примирення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Головачов Я. Врегулювання спорів за участю судді: «Що?» і «Як?». *Юридична газета. Online*. № 9(715). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/vregulyuvannya-sporiv-za-uchastyu-suddi-shcho-i-yak.html>.
2. Протівень С. Примирення сторін vs вирішення справи. Нова роль суду у вирішенні конфліктів. № 3. 25 січня 2018. URL: https://sk.ua/wp-content/uploads/sk_files/primirennya_storin_vs_virishennya_spravi.pdf.
3. Маліннікова Д.К. Використання елементів медіації у процедурі врегулювання спору за участю судді у цивільному процесі. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1. 2024. С. 141–143.
4. Здрок О.Н. Примирительные процедуры в цивилистическом процессе: современная теоретическая концепция. Минск: Изд-во «Бизнесофсет», 2013. С. 82–83.
5. Горечький О.В. Процедуры примирення в цивільному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2019. 212 с.
6. Pel M. An invitation to mediation: A practical guide on how to effectively offer conflict

resolution through mediation. Interregional Center for Administrative and Political Consulting. 2009. 400 p.

7. Резуненко В.А. Правосуддя у цивільних справах: актуальні питання: монографія. Х.: 2015. 411 с.
8. Бондаренко-Зелінська Н.Л. Оптимізація підготовки цивільних справ до судового розгляду як складова наближення процесуального законодавства України до Європейських стандартів судочинства. Проведення у справі до судового розгляду. Харків: Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого". С. 30–43.
9. Єлісеєва, В.О. Роль суду у примиренні сторін в умовах зміни процесуального законодавства. *Молодий вчений*. 2019. № 48 (286). С. 206–208.
10. Цибуляк-Кустевич А. Роль судді в процедурах примирення та медіації (порівняльно-правове дослідження). *Evropský politický a právní diskurz*. № 2□2. 2015. P. 282–288.
11. Романадзе Л.Д. Врегулювання спору за участю судді та інші процесуальні новели: вплив на розвиток медіації. 2017. URL: <http://mediation.ua/wp-content/uploads/2017/05/Statyya-pro-Mediatsiyu-v-proektah-protses-kodeksiv-2.pdf>.
12. Придачук О.А., Белов Д.М. Місце та роль судової влади в системі органів державної влади: реалізація принципу народовладдя. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 1. 2023. С. 535–541.
13. Киреева Н., Приймак Є. Проблемні аспекти проведення врегулювання спору за участі судді в цивільному процесі України. *Вісник Київського національного університету. Серія «Юридичні науки»*. № 1(106)/2018. С. 80–85.